

Hermanns Kurzke gimė 1943 m. Berlyne, Miuncheno ir Viurcburgo universitetuose studijavo vokiečių filologiją ir katalikų teologiją. Naujosios vokiečių literatūros istorijos profesorius Mainco universitete. Paskelbė darbų apie Thomą Manną (tarp jų „Thomas Mann. Gyvenimas kaip meno kūrinys“, išverstas į lietuvių kalbą, „Thomas Mann. Ein Porträt für seine Leser“); Goethe („Belagerung von Mainz“); romantizmą (Novaļį); himnologiją (sudarė komentuoatą antologiją „Geistliches Wunderhorn. Große deutsche Kirchenlieder“); šiuolaikinę literatūrą ir religingumą literatūroje („Unglaubensgespräch. Vom Nutzen und Nachteil der Religion für das Leben“). Bendradarbiauja laikraščių „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ ir „Literarische Welt“ kultūros skiltyse. Yra vienas iš didžiojo komentuoato Franfurto Thomo Manno raštų leidimo sudarytojų. Interneto puslapis: www.staff.uni-mainz.de/kurzke.

Tikėlis Thomas

Tikėjimas ir kalba Thomo Manno veikaluose

HERMANN KURZKE

Esama draudimo kurti atvaizdus, privalančio ginti Dievo nesuvokiamumą nuo žmonių įkyrumo, ir esama tuo pačiu tikslu skelbiamo draudimo kalbėti. Įvardinti – vadinasi, įvaldyti, padaryti pavaldų. Tam, apie ką galiu kalbėti, aš turiu valdžią. Draudimas tarti Dievo vardą saugo Dievo laisvę. Dievui aš valdžios neturiu. Sakralinė kalba visados yra kalbėjimas, sukant ratu aplink paslaptį; ji niekad neskelbia apibrėžimo, kas Dievas yra ir kaip jis atrodo, ji byloja palyginimais ir parabolėmis, vaizdais ir metaforomis, ji kalba parybyje ir iki tos ribos, už kurios tveria paslapties erdvė – jos saugoma ir nuo jos sauganti.

„Dievo, kuris yra, nėra“, – rašė Dietrichas Bonhoefferis. Jis turėjo galvoje, kad Dievas nesutelpa į mūsų sąvokas. Jau ir žodis „yra“ užgriebia pernelyg toli. Mūsų kalbos jo nepasiekia. „Kalbėjimas pagrįstas nesantūriu savęs pervertinimu, – sako Hofmannsthalio *Sudėtingasis* (II, 14), – gyvenime, kuriame juk, galų pagaleje, tikrai svarbūs yra paskutiniai, nenusakomieji dalykai.“ Aiškindamiesi šį išeities tašką, pasitelksime į pagalbą ir Goetę. „Paskui kalbėjomės apie religijos reikalus ir Dievo vardo minėjimą be reikalo, – pasakoja Eckermannas 1823 m. gruodžio 31 d. – „Žmonės kalba apie jį taip, – sakė Goethe, – lyg toji nesuvokiama, visiškai neišmąstoma esybė būtų ne kažin kas daugiau už juos pačius. Juk kitaip jie nesakytų: *Viešpats* Dievas, *mielasis* Dievas, *gerasis* Dievas. Dievas jiems, ypač dvasininkams, kasdien apie jį šnekantiems, tampa tuščia fraze,

pliku vardu, kurį tardami, jie visai nieko negalvoja. Jeigu jie būtų persiėmę jo didybe, tai nutiltų ir iš pagarbos drovėtusi jį minėti.“

Hebrajų Senajame Testamente Dievo vardas perteikiamas tetragrama, keturiomis raidėmis, kurias krikščionys įprato tarti kaip „Jehova“ arba „Jahvė“. Pirmykštė jų reikšmė buvo „neištariamybė“. Tiesa, jau ir senasis judaizmas naudojosi perkeltiniais aprašymais, kuriuos aptinkame ir romane apie Juozapą: „Elohimai“, žodžio „El“ daugiskaitos forma, iš tikrųjų reiškiančia „dievai“ ir, matyt, vartotą paskirus politeistinės aplinkos dievus pranokstančiai esybei nusaikyti, – ir „Adon“ arba „Adonaj“ – „viešpats“ arba „viešpačiai“. Krikščionybėje tatau greit supaprastinama. Septuagintoje rašoma „κύριος“, Vulgatoje – *dominus*, tada Martinas Lutheris 1700 kartų mini „Viešpatį“. Taip nesuvokiamas dalykas atsidūrė sąvokų valdžioje, nes „Viešpats“ yra kas kita, nei „nesuvokiamybė“.

Saugoti Dievą nuo žmonių įkyrumo naujaisiais laikais darėsi vis svarbesnė užduotis. Vėlių vėliausiai nuo XVI ir XVII šimtmečių konfesinių karų žodis „Dievas“ vis dažniau virto sudėtine žmogiškiems interesams pavaldžių ideologijų dalimi. XIX ir XX šimtmečiais ši padėtis ir toliau aštrėjo. Bemaž nėra nė vienos partijos, nė vieno sąjūdžio, kurie žodžio „Dievas“ nebūtų kaip kiaulės tampę po savo kaimą. Jis naudotas kertiniu pačių įvairiausių statinių akmeniu – paveikslų naikintojų ir paveikslų gabintojų, papistų ir sekmininkų, nacionalistų ir antisemitų, pacifistų ir belicistų, nacionalsocialistų ir socialinių krikščionių, kairiųjų ir dešiniųjų. Tokie dalykai negali nepadaryti žalos kalbai. Žodis „Dievas“ pavirto pigia moneta. Poetikos požiūriu jis apskritai nieko nevertas. Ir tikintis žmogus jo viešai bemaž negali vartoti, išskyrus vieną svarbią išimtį – liturgijos prieglobstyje, sakralioje erdvėje. Anapus šios erdvės ribų kiekvienam kalbai jautriam žmogui privalu laikytis griežtų taisyklių. Centrinė estetinė nuoroda susijusi su citatos vaidmeniu. Žodį „Dievas“ įmanu vartoti, tarpininkaujant citatai. „Jeigu tėvas būtų gyvas, – sako Tomas Budenbrokas, prasidėjęs šeimos nuosmukiui, – jeigu jis būtų čia, su mumis, jis susinertų rankas ir pavestų mus visus Dievo malonei“ (VII dalis, 7 skyrius). Pats Tomas Budenbrokas rankų neneria. Jis cituoja ankstesnę rankų nėrimą, ankstesnę tikėjimą. Jis norėtų

melstis, tačiau, pats nebegalėdamas, gelbstisi citata. Tai garbingas ir gerbtinas, iki šiai dienai tinkamas vartoti metodas.

Tai, kas ištarta, yra baigta, – taip rašoma novelėje *Tonijas Kregeris*. To Thomas Mannas išmoko iš Nietzschės. Kas pažinta, tas nebegyva. Iš žodžio įkyrumo, apie kurį kalba Tonijas Kregeris, randasi lyg ir koks pačią save virškinančios kalbos rajumas. Tatai nėra lengva suvokti. „Tikroji minties gyvastis, – rašo Schopenhaueris (*Apie rašytojovimą ir stilių*, §275), – tveria tol, kol ji pasiekia žodžių paribio tašką: ten mintis petrifikuojasi, nuo to momento yra nebegyva, bet nesunaikinama nelyg suakmenėję priešistoriniai gyviai ir augalai. [...] Mat vos mūsų mąstymas randa žodžius, jis jau nebėra nei nuoširdus, nei giliausiaja prasme rimtas.“ Kalbėti iš principo yra nediskretiška. Tiesa, kalbėdami mes pažįstame, bet sykiu ir sugriauname. Pritaikius šią mintį religijos temai: per šimtmečius apie religiją, religijos vardu ir remiantis religija pasakyta tiek, kad vis didesnės kalbos sritys religijos požiūriu pasidariusios nebetinkamos vartoti. Mūsų laikais, besaikio ir netramdomo nediskretiškumo laikais, kalbos dėvėjimasis nepaprastai paspartėjęs. Čia kalbame apie estetinį, o ne apie teologinį aspektą, taigi apie tai, kad religinės kalbos žodžiai bemaž ištiesai atrodo nusidėvėję. Bemaž nė vieno iš jų – malonė, nuodėmė, atpirkimas, išganymas, – jau nebeįmanoma tiesmukai vartoti. Ypač dažnai, dangstant interesus, buvo neleistiškai tariamas Dievo vardas. Literatūra tatai be gailės atskleidė. Dauguma paskutiniųjų dviejų šimtų metų rašytojų ir poetų nuvalkiotą religinį žodyną visai pagrįstai laikė nebevertotinu. Tačiau jų religinis amo netekimas yra ne asmeninis religinis silpnumas ir ne liūdnai nihilistinis nutilimas, – kaip tik šis amo netekimas yra erdvė žinios, kurios buveinė yra ne plepalai, bet tylą. Nekalbėti apie Dievą gali būti tam tikra maldingumo atmaina.

KAIP ABRAOMAS DIEVĄ ATRADO

Thomas Mannas giliai jautė šią padėtį. Jis nebuvo bažnyčios lankytojas, tačiau vis tiek buvo didžiausias xx šimtmečio krikščioniškas rašytojas. Iš aštuonių jo romanų keturių temos yra akivaizdžiai religinės. *Užburtas kalnas* yra romanas apie mirtį, *Daktare Fauste*

kalbama apie išganymą, *Išrinktasis* yra romanas apie nuodėmę, malonę ir popiežiaus išrinkimą, o *Juozapas ir jo broliai* jau savaime yra didžiausias biblinis romanas per visą literatūros istoriją. Taigi iš šių romanų galime pasimokyti, kaip modernybės laikais įmanu kalbėti apie Dievą. Bemaž niekadros apie jį nekalbama be priedangos. Su žodžiu „Dievas“ Thomas Mannas elgiasi kraštutinai diskretiškai. Melstis jis sau leidžia tik tada, kai tikrai melstis reikia, kai kitaip jau visiškai nebeišeina – pavyzdžiui, per 1937 m. Naujuosius Metus, kai jis, ketveris metus grūmęsis, pasiskelbia esąs tremtyje: „Ir kaip žmogus, kurio lūpoms ar juolab plunksnai dėl religinio drovumo apskritai sunku minėti aukščiausiąjį vardą, giliausio sukretimo akimirkomis dėl kraštutinės raiškos jo vis dėlto neįstengia išvengti, taip leiskite ir man [...] šį atsaką baigti maldos atodūsiu: Tegu Dievas padeda mūsų apniukusiam ir prievartaujamam kraštui, tegu išmoko jį sudaryti taiką su pasauliu ir savimi pačiu!“ (*Susirašinėjimas su Bona*).

Dėl religinio drovumo: atvirai reiškiamas religingumas yra keblus. Toni Budenbrok pradėjus balsiai kalbėti maldą, visi net susigūžia drovėdamiesi (*Budenbrokai*, x dalis, 8 skyrius). Šis gėdos jausmas yra kaukė, po kuria Thomas Mannas slepiasi. Bet koks religinis tiesmukumas jam regisi būsiąs piktnaudžiavimas. Taip mėginama Dievą įsprausti į kalbos skryneles, nors jis pranoksta bet kokią suvokimą. Kiekvienas ištartas žodis jau yra perviršis. Tik tas, kuris tyli, geba girdėti – tuo Thomas Mannas giminingas mistikai. Dievo akivaizdoje kiekvienas žmonių skelbiamas teologinis teiginys pasirodo kaip savęs pervertinimas, į kurį atsakoma ironija. Ši ironija yra stačiai teologinė dorybė. Panašu, kad Thomo Manno Dievas yra ironikas. Šiaip ar taip, gėdos jausmas ir ironija yra dvi to paties medalio pusės, jos yra kalbinės diskrecijos atmainos paslapties akivaizdoje.

Gėda ir ironija viešpatauja ir didžiausiame religiniame Thomo Manno veikale, dviejų tūkstančių puslapių romanų tetralogijoje *Juozapas ir jo broliai*, rašytoje nuo 1926 iki 1942 m. Ten (*Jaunasis Juozapas*, antrasis skyrius) esama skirsnio provokuojama antrašte *Kaip Abraomas Dievą atrado*. Thomas Mannas būtų galėjęs ir parašyti: Kaip Abraomas Dievą išrado. Mat nėra abejonės, kad žmogus

Dievą sukūrė. Dievas yra žmonijos ilgesių projekcijos figūra, čia Feuerbachas visiškai teisus. Šiaip ar taip, tai toji Mėnulio pusė, kurią mes gebame kultūros požiūriu matyti. Antrosios, tamsiosos, ne žmogaus sukurtosios pusės egzistencija taip nėra ginčijama, tačiau apie ją mums verčiau nieko nekalbėti, ją mes garbiname tylomis. Dievas yra kuriamas – kol kas laikykimės šio teiginio. Tiesa, žmogus yra Dievo paveikslas, tačiau ir Dievas yra žmogaus paveikslas, nepaprastai išaukštinta žmogaus versija. Žmogus kuriasi paveikslą, į kurį nori tapti panašus, ir šia prasme triūsia prie Dievo paveikslo. Dievas, tamsusis ir tylusis Dievas, galbūt yra giliausiasis pamatas, kad žmogus nėra savimi patenkintas ir kuriasi sau tokį aukštybių paveikslą. Ar Dievas iš tikrųjų egzistuoja, ar ne, – tatai Thomo Manno atveju lieka tikėjimo kupinos abejonės erdvėje ir gali ten likti, kol humanizmo vardan triūsiama prie Dievo paveikslo. Šiaip ar taip, šiame skyriuje esama pasažo, kuris, jei tik savo ruožtu nėra vien vaizdinys Abraomo *sieloje*, aiškiai konstatuoja, kad Dievas yra „didingą „aš“ tariantis „tu“, Abraomui ir pasauliui nepriklausąs ir išorinis“. „Dievas buvo ugnyje, bet jis nebuvo ugnis“, jis galbūt todėl gali būti atrastas ir išmąstytas, kad jis yra.

Kaip nutiko, kad Abraomas atrado Dievą? Paskaitysiu, šiek tiek trumpindamas, kelis minėto skyriaus pasažus: „Protėviui besąlygiškai svarbus buvo klausimas, kam žmogus turi tarnauti, ir keistasis jo atsakymas į tą klausimą buvo toks: Vienam Aukščiausiam. Ir tikrai keista! Tuo atsakymu bylojo savigarbos jausmas, kurį būtum galėjęs pavadinti pasipūtėlišku ir labai perdėtu. Vyras tasai būtų galėjęs sau tarti: „Kas gi esu daugiau ir kam aš daugiau tinku, – ir aš, ir sykiu manyje slypis žmogus! Užteks, kad tarnausiu kokiam nors eliukui ar stabui ir žemesniajam dievukui, tatai nieko nelemia“. Taip jam patogiau būtų buvę. Tačiau jisai tarė: „Man, Abramui, o drauge su manim – ir žmogui valia tarnauti tiktai vienam Aukščiausiam“. Taip viskas prasidėjo. [...] Prasidėjo tuo, kad Abramus pamanė, jog vienai motinai žemei dera tarnauti ir melstis, nes ji derlių duodanti ir gyvastį palaikanti. Tačiau jis pastebėjo, kad žemei reikalingas lietus iš dangaus. Taigi ėmė dairytis dangun, pamatė saulę, josios grožybę, palaimą ir prakeiksmą nešančią josios galybę, ir jau buvo

beapsisprendžias ją garbinti. Saulė nusileido, tad Abramasis įsitikino, jog ji, vadinasi, negali būti visų aukščiausia. Tada jis pažvelgė į mėnulį ir į žvaigždes – į šiuos net itin prielankiai ir su ypatinga viltim. [...] Mat, Aušrinei patekėjus, piemuo su banda pranyko, ir Abramasis nusprendė: „Ne, jie nėra manęs verti dievai“. Sielvartas grauzė jo nusplūkusią sielą, ir jis padarė tokią išvadą: „Jeigu viršum jų, nors ir labai jie aukštai, nebūtų dar kokio vairininko ir viešpaties, kaipgi vienas jų galėtų tekėti, o kitas – leistis? Nederama būtų man, žmogui, tarnauti jiems, o ne tam, kuris juos valdo“.

Taip Abraomas, nepailsdamas ieškoti Aukščiausiojo, atrado Dievą, mokydamas jį toliau suformavo ir išmąstė [...] tam tikru atžvilgiu Abraomas buvo Dievo tėvas. Abramasis įžvelgė Jį ir išmąstė; didingosios ypatybės, kurias Abraomas Jam priskyrė, buvo, žinia, pirminė paties Dievo nuosavybė, Abramasis nebuvo jų kūrėjas. Tačiau, kita vertus, ar jis, tas savybes pažindamas, skelbdamas ir savo mąstymu jas realizuodamas, tam tikra prasme tikrai nebuvo ir jų kūrėjas? Žinia, galingosios Dievo savybės buvo tam tikra nuo Abraomo nepriklausoma išorinė ir objektyvi duotybė, bet sykiu jos ir jame slypėjo ir iš jo kilo; jo paties sielos galybė tam tikromis akimirkomis buvo sunkiai nuo jų teatskriama, per pažinimą su tomis Dievo ypatybėmis kryžiaivosi ir daiktan lydėsi, ir kaip tik iš to radosi sandora, kurią Viešpats paskui su Abraomu sudarė ir kuri buvo vien pabrėžtinis vidinio fakto patvirtinimas [...].“

Kadangi Dievo ir Abraomo sielos didybė buvo bemaž lygios, jiedu gerai kits kitą pažinojo ir dažnai ginčijosi dėl prieštaravimų tarp gero kūrėjo ir pačiai sau paliktos kūrinijos, kurioje teisumas nuolat vis buvo trypiamas kojomis: „Klausyk, Viešpatie, – tarė anuomet Abramasis, – arba taip, arba kitaip, arba viena, arba antra! Jeigu nori turėti pasaulį, negali reikalauti, kad jis būtų teisus; o jeigu tau tik teisumas terūpi, tada jau galas pasauliui. Tu tempi virvę išsyk už abiejų galų, nori, kad ir pasaulis būtų, ir teisumas jame. Bet jeigu nebūsi šiek tiek atlaidesnis, pasaulis negalės išlikti!“

Neturėdamas argumentų atremti šiuos priekaištus, Dievas apsigaubė maloninga tyła. Romano apie Juozapą pasakotojas aiškina: „Tasai Dievo tylėjimas buvo išraiška šiurpulingo fakto, priklausiusio

drauge ir objektyviajai Dievo būčiai, ir Abramo sielos didybei, kurios savičiausias kūrinys jis, ko gero, buvo: fakto, kad prieštaringumas gyvojo pasaulio, kuris privalo būti teisus, slėpėjo pačioje Dievo didybėje, kad jis, gyvasis Dievas, buvo ne geras ar bent ne vien geras, bet sykiu ir blogas, kad blogis buvo jo gyvumo dalis, be to, kad blogis buvo ir šventas, stačiai šventumo reikalaujanti šventenybė! [...] ir tamsybės, blogis ir nenumatomos baisybės, ir žemės drebėjimas, pleškantis žaibas, saulę temdantis skėrių antplūdis, septyni piktieji vėjai, dulkių Abubu, širšės ir gyvatės buvo iš Dievo, ir jeigu jis buvo vadinamas visų ligų Viešpačiu, tai todėl, kad sykiu jas ir siuntė, ir gydė. Jis buvo ne gėris, jis buvo visa.“

Ne gėris, bet visa: šitaip jau esame pažengę toliau, nei siekia vaizdinys „mielojo“ Dievo, negalinčio atsakyti į kančios klausimą. Toliau esame pažengę ir literatūros požiūriu, nes su šiuo Dievu jau vėlei galima kalbėtis. Jis yra literatūros figūra – kaip Viešpats Goethės *Fausto* prologe. Dievas, kurį sutinkame tekstuose, yra literatūra. Tai ne trūkumas, o išlaisvinimas ir šansas. Iš teiginio, kad Dievas yra išmąstytas, Thomas Mannas nedaro reiliginos požiūriu kritiškos išvados: Matot, jo iš tikrųjų nėra; jo išvada priešinga: imkimės visi kartu Dievą atrasti, jį mąstyti ir drauge triūsti prie jo paveiklo. Thomas Mannas žino: būti be Dievo yra ne išsilaisvinimas, bet nuskurdimas. Nuolat vis atsinaujinantis Dievo išradinėjimas yra viena didžiųjų kultūros užduočių. Tas, kuris laiko žmogų Dievo paveiklu, nori tapti panašiu į Dievą. Tas, kuris, laikydamasis vulgaraus darvinizmo, laiko žmogų egoistine beždžione, turi taikstyti su savo panašumu į beždžionę. Žmonėms Dievas reikalingas, „visados jie tik dievus mėgdžioja ir elgiasi pagal tą dievų paveiklą, kurį susidaro“ (*Juozapas maitintojas*, Trečiasis skyrius, skirsnis „*Ašian tuo netikiu!*“).

RAŠTAS IR TRADICIJA, LITERATŪROS POŽIŪRIU

Novalis provokuodamas sakė, kad kiekvienas privalas parašyti Bibliją (savosiose *Friedricho Schlegelio „Idėjų“ paraščių pastabose*). Kas yra rašytojai? Argi jie (bent jau reikšmingieji tarp jų) visados nėra sykiu ir apreiškimų gavę pranašai? Galbūt jie rašo ne Biblijas, bet vis dėlto – lyg ir kokius Biblijos apokrifus. Raštas ir tradicija, sako

katalikų Bažnyčia, bet paskui ji linkusi tradicijos sąvoką susiaurinti iki Romos mokymo. O gyvoji krikščionybės tradicija reiškia saugoti ugnį, ne pelenus; jai priklauso visa krikščionių kuriama kultūra – ir Thomo Manno romanas apie Juozapą, ir sakropopsas, ir Izenheimo altorius, ir Georgo Groszo Kristus su dujokauke, ir bokso profesionalų žegnojimas prieš kovą, ir šventojo Blažiejaus laiminimas. Visi raginami prisidėti, toliau plėtojant krikščionybę, nekreipiant dėmesio į klausimą, ar tas dera ar nedera prie šiuo metu dominuojančių doktrinų. Tradicija viską patikrins ir atskirs, ką verta išsaugoti. Daug religinio ilgesio šiandien veši anapus bažnyčių sienų, bet jeigu tokio ilgesio pagautas žmogus paskui kyšteli galvą į bažnyčią, jis pernelyg dažnai vėl atbaidomas visokiausio pobūdžio reikalavimais. Juk tikėjimas turi išlaisvinti. Įžūliai ir pašaipiai elgdamasis su Biblija, Thomas Mannas mėgina išsivaduoti iš maldingų pančių, kuriais jau ištikus šimtmečius surakinta krikščionybės Naujiena.

Thomas Mannas yra Nietzsche's sekėjas. Jis žino, kokios sąlyginės yra visos vadinamosios tiesos. Pažodinis dogmų tekstas gal ir tebėra likęs tas pats, tačiau iš tikrųjų juk akivaizdu, kad kiekvienai laikui tiki kai ką kita ar bent ką kita akcentuoja. Empiriškai žvelgiant, nėra vienodu liekančio tikėjimo, vienodu liekančio tikėjimo išpažinimo – to mus visai nenuneigiamai moko literatūros ir dvasios istorija. Net ir tuo pačiu metu tikėjimas nėra visur vienodas. Tradicija klostosi decentralizuotai ir regionaliai, ji yra ne tai, kas parašyta katekizmuose, enciklikose ir konkordijų formulėse, o tai, ką konkretūs tėvai konkrečiuose regionuose perduoda konkrečioms vaikams.

Savaime suprantama, kad ir religinius tekstus galima nagrinėti literatūriškai. Tada, be abejo, pamatome, kad nė vienas religinis tekstas nėra vien kiekvienu žodžiu šventas – nei Biblija, nei dogmos ir net nei tikėjimo išpažinimas. Kanoniniai tekstai irgi yra literatūra, jie pavaldūs toms pačioms kūrimo ir recepcijos sąlygoms, kaip ir literatūra. Nei vienu, nei kitur turinio neįmanoma atskirti nuo formos. Pastoviųjų ir kintamųjų, išliekančiųjų ir besikeičiančiųjų dalykų santykis tikėjimo atveju nėra kaip branduolio ir kevalo ar kaip kūno ir apdaro. Nuo tikėjimo tiesų neįmanoma nuvilkti jų istorinio drabužio, neįmanoma jų turėti, sakytume, tyrų ir nuogų.

Ir Biblija, ir tikėjimo išpažinimas, ir dogmatikos raštai apkibę žemiškuoju purvu tų šimtmečių, kuriais šie tekstai radosi, – ir tas yra normalu ir visai nieko bloga. Romano apie Juozapą pasakotojas tikrai teisus, sakydamas, kad biblinės pranašystės apie Pažadėtąją žemę Izraeliui yra „vėlyvi ir tikslingi intarpai, o jų paskirtis – pirminių Dievo sumanymų pavidalu sukurti teisinį pagrindą tiems politiniams jėgų santykiams, kurie susiklostė karų keliu“ (*Prologas: Kelionė į pragarus*, Nr. 1). Pažadas yra vėliau atsiradusi politinė pateisinamoji ideologija. Thomo Manno pasakotojas tatau pasako sausai ir lyg tarp kita ko, tačiau oras išsyk nuskaidrėja, troški dvasios prievartavimo atmosfera pašalinama, o laisvam žvilgsniui atsiveria tikroji Biblijos didybė, kuri nėra ta, kad ten pasakojami vien pavyzdiniai dalykai. Tiesa, kaip moko ir Biblija, niekur neaptinkama tyra ir gryna, ją aptinkame *tiktai* su jos persimainymais istoriniais pavidalais. Raštas ir tradicija yra nelyg kokia upė, kuria me pirminio šaltinio vanduo – Raštas – neatskiriamai susimaišęs su visokio pobūdžio intakų srovėmis. Juk Reinas ties Bona susideda ne vien iš kristolinio tyrumo pirminio Gotardo versmės vandens, – jis yra Reinas su visa jame plūduriuojančia bjaurastimi ir su viskuo, ką jis nešasi, perėmęs iš Arės, Nekaro, Maino ir Mozelio. Griežtai žvelgiant, ir pats šaltinis neaptinkamas. Ir prie Gotardo Reinas randasi ne iš kokio vieno vienintelio didžiulio urvo, o iš daugybės draugėn suplūstančių mažų versmių, tad tikrųjų jo ištakų neįmanu aptikti. Tas pat ir Biblijos atveju – ji suplūdusi iš daugybės mažų versmių ir todėl jos šventumas yra labai skirtingo pobūdžio; kaip žinia, praėjo ištisi šimtmečiai, iki daugmaž tapo aišku, kas jai priklauso, o kas – ne. Išsilaisvinimas būtų pripažinti, kad Šventojo Rašto neišbaigtumas yra ne trūkumas, bet paskata toliau rašyti, taigi, kažkas gera ir drąsinama – ypač rašytojams ir menininkams.

THOMAS MANNAS IR BIBLIJA

Thomas Mannas šios užduoties ėmėsi originaliai. Jis labai nuodugnai susipažino su Biblija ir Biblijos kritika. Ta aplinkybė, kad esama prieštaravimų tarp mokslinio pasaulėvaizdžio ir Biblijos, jo visai netrikdo, – priešingai, jis tatau paverčia pozityvia galia. Jo

santykis su šiuo konglomeratišku raštų masyvu, „kuris, turėdamas šimtus legendinių, anoniminių, pseudoniminių ir daugiau ar mažiau istorinių autorių, kaip visuma pats savaime susikūrė, ir todėl jo autoriumi vadinti Dievą yra visai pagrįstas dalykas“, – tasai santykis yra ne dogminis, bet pragmatinis. „Kas, žvelgiant proto akimis, yra Biblija? Ji susideda iš gausybės skirtingo pobūdžio ir nenuneigiamai skirtingos vertės literatūrinių judaizmo ir ankstyvosios krikščionybės produktų: mitų, sakmių, novelių, himnų ir kitokių kūrinių, istorinių pranešimų, traktatų, patarlių rinkinių ir įstatymų kodeksų, kurių sukūrimas ar, teisingiau, užrašymas išsidėstęs labai ilgame laiko periode – nuo penktojo šimtmečio prieš Kristų iki antrojo šimtmečio po Kristaus. Tačiau kai kurių jos dalių pradmenys savo kilme siekia dar tolimesnius laikus; tai žilos senovės likučiai ir nuolaužos, gulintys šioje knygoje nelyg didingi rieduliai.“ Tokia genezė, Thomo Manno akimis, ne tik nekelia abejonių dėl šios knygos rango, bet veikia kaip tik daro ją tokią vertingą. „Būdama pamokymų ir paguodos kalendorius, postilė, ratu besisukančių švenčių tekstų rinkinys, kurio didingą, su niekuo nesupainiojamą intonaciją mes girdime visose žmogaus gyvenimo stadijose, per krikštą, tuoktuves, laidotuves, ši milžiniška knyga yra persunkta ilgų žmonijos kartų pamaldumo, maldingo pasitikėjimo, primygtinius klausimus keliančios devocijos ir pagarbios meilės, tai – širdies nuosavybė, kurios neatims ir neįstengs paliesti kad ir kokia proto kritika“ (*Apie Knygų knygą ir Juozapą*).

Bibliją tokią padarė jos poveikio istorija. Todėl Thomas Mannas ir nedvejodamas ryžtasi Bibliją toliau kurti, ją humoristiškai taisyti, modernizuoti, su žaismingu mokslingumu filologiškai aiškinti jos netikslumus ir daryti ją psichologijos požiūriu įtikimą.

DIEVAS DARO PAŽANGĄ

Abraomas išmąstė Dievą. Jo kelias nebaigtas. Jis turi būti toliau tęsiamas. Privalu toliau triūsti prie Dievo paveikslo. Mat Dievo paveikslui artima tolesnės raidos idėja. Romane apie Juozapą esama atkryčio motyvo. Atkritėliai yra tie, kurie dar tebeaukvoja žmones – kaip, pavyzdžiui, Labanas, kuris, mėgindamas užsitikrinti Dievo

palaimą, savo namų pamatuose palaidoja pirmgimį sūnelį. O juk Dievas per Izaoko auką Abraomui parodė, kad žmonių aukojimo laikas jau praeityje. Man pasakojo, kad kino filme *Antroji pusė* sakoma: „Niekados nepaaukočiau sūnaus. Atsižadėčiau bet kurio Dievo“. Tai leistinas, žmogiškas atsakas. Ją aptinkame jau Thomo Manno romane: „O kai Abraomas susirengė [paskersti sūnų], tuomet tarė Viešpats: „Kaip drįsti? Argi aš Melechas, jaučiagalvis Baalų karalius? Ne, aš esu Abraomo Dievas, [...] ir tai, ką liepiau tau, liepiau ne tam, kad taip ir padarytum, o tam, kad patirtum, ko tau nevalia daryti, nes tai tiesiog tikra baisenybė akivaizdoj mano, o čia štai, beje, tau aviną duosiu“ (*Jokūbo istorijos*, Pirmasis skyrius, *Išmėginimas*).

Gyvulio auka yra pirmoji humanizuojamosios pažangos pakopa. Antroji pakopa yra kūno ir kraujo pakeitimas duona ir vynu. Dabar jau ir žudyti gyvulio pasirodo nebereikia, trokštant numaldyti Dievą. Dievas daro pažangą – lygiai kaip ir žmogus privalėtų ją daryti. Palyginti su realia gyvulio ar žmogaus auka, simbolizacija ir sublimacija yra pažanga. Taip žvelgiant, ginčai dėl Vakarienes ir kruvini susidūrimai, kurių dėl jos būta, yra atkryčiai. Thomas Mannas vaizduoja vieną tokį atkrytį, kai senasis Izaokas, gulėdamas mirties patale ir būdamas jau gerokai susijaukusio proto, atsiverčia į berniuką, virš kurio tėvas kitados kėlė skerdiko peilį: „Visai prieš pat kvapą išleisdamas jis net pamėgino – ir tiesiog neapsakomai sėkmingai pamėgino – avinu bliauti, o bekrąjis jo veidas drauge pasidarė nuostabiai panašus į to gyvulio fizionomiją [...], todėl tad jie, siaubo pagauti, kuo skubiausiai kniūbsti puolė, kad nematytų, kaip sūnus į aviną virsta [...]“ (*Jokūbo istorijos*, Ketvirtasis skyrius, *Pirmykštis bliovimas*). Mirštančiojo Izaoko bliovimas romane tampa atkryčio simboliu. Reikalavimą laikytis senai senų, akivaizdžiai atgyvenusių išpažinimo skirtingumų Thomas Mannas priskiria „bliovimo“ kategorijai. „Laikams, kuriais buvo įmanu ginčytis, ar ostija „esanti“ aukos kūnas, ar tik jį „reiškianti“, buvo lemta ateiti tik trim tūkstančiais metų vėliau; tačiau ir šie didžiai tušti samprotavimai niekaip neįstengė pakeisti to fakto, kad paslapties esmė yra ir lieka belaikė dabartis.“ Belaikė dabartis. Kultūros požiūriu, per

kiekvieną Vakarienę susiduriame su simboliniu be galo senų laikų vyksmo sudabartinimu. Thomas Mannas nesiduoda apgaunamas. Per Vakarienę akivaizdžiai lieka duona ir vynas – ar Mišios vyktų pagal husitų, ar pagal kalvinistų, ar pagal liuteronų, ar pagal katalikų apeigas; lieka duona ir vynas, kurie nepavirsta į kūną ir kraują, ir tą visi mato. Jei esi ne teologas, o literatūros mokslininkas, tau turi būti leidžiama pasakyti: čia kalbama apie simbolį – man nepatinka teologų frazė „tik simbolis“. Funkcionuojantis simbolis yra didis dalykas, jis daro didelį poveikį tapatumo steigčiai. Liturgija privalo būti švenčiama oriai – dėl galingų simbolių, darančių poveikį stipriai taptumo steigčiai. Menininkai ir kunigai triūsia prie apeigos, prie mito. Menininkas ieško ne tiesos, bet pavidalo, taigi ir formuojamosios galios, kuria religija, kaip didis pasakojimas ir kultūrinis taisyklių veikalas, stabilizuoja gyvenimą. Menininkų bažnyčioje ne skebiamos dogmos, bet kultivuojami mitai.

Popiežius Benediktas XVI 2007 m. vasario 22 d. Apaštališkajame laiške *Sacramentum Caritatis* kalba apie „ars celebrandi“ (celebravimo meną). Taigi kunigas yra *artifex*, menininkas, šventybės amatininkas. Apeiga ir iš jos kyląs tikėjimas visados yra tai tikra dirbtinybė. Celebravimo menininkas privalo žinoti, kokiomis priemonėmis jis pasieks pageidaujamą efektą. Tuo jis gimmingas pasauliečiui menininkui. Profesionalai nuo diletantų visados skiriasi tuo, kad žino, kokiomis priemonėmis pasiekiamas tam tikras poveikis. Krikščionių menininkų, muzikų, rašytojų, intelektualų užduotis ir toliau lieka tęsti tradiciją, ir toliau teberašant, – konstruktyviai ar destruktvyviai, palaimingai ar pikta, švelniai ar šiurkščiai.

IRONIJA

Tikėjimas ir kalba: čia turime galvoje ne profesinę teologų kalbą, kuri bent iš pradžių su tikėjimu menkai tesusijusi; ir ne tą saldų žodyną, kuriuo savo kalbas puošia religijos valdininkai. Thomaso Manno akimis žvelgiant, ši tema turi dvi briaunas, vieną tamsią, o kitą – žvilgančią, vieną gilios tylos, o kitą – kuo guviausio ironiško plepumo. Šimtas tūkstančių puslapių, kuriuos jis parašė per savo ilgą gyvenimą, siaučia tylos erdvę, tvyrančią juose lyg ciklono akis.

Diskretiškumas, verčias tylėti apie Amžinąjį, yra tamsioji briauna, reiškianti ne religijos akligatvį ir uždusimą, bet, priešingai, laisvę. Kalbos istorijos požiūriu jis, be to, yra pūdymas, kuris reikalingas, kad nualinta dirva gautų pailsėti. Šiame diskretiškume, o ne vien retoriškame imanencijos pertekliuje, slypi transcendencija, kurios pasigedo uolūs Thomo Manno kritikai (1953.12.26 ir kiti dienoraščio įrašai).

Šviesioji ir žvilgančioji pusė yra ironija, su kuria religinė tradicija gausiai ir gyvai iškeliami prieš akis. Ši ironija nėra griauanti, ji yra Biblijos atgaivinimas, ji reiškia, kad atgaunama žaidimo laisvė Biblijos atžvilgiu, kad Biblija susigražinama kaip literatūra ir sykiu sudabartinama šiandieniniame mūsų gyvenime. Ironija yra viena tikėjimo laikysenų. Tikėjimas, kaip jį apibrėžia Thomas Mannas *Apolitiško žmogaus apmąstymuose*, yra ne doktrinieriškas teisuoliškumas, bet ieškojimo kupina abejonė. Ironija viską reliatyvizuoja, ir reliatyvizuoja pagrįstai, nes visa yra tuštybė. Koheletas, Saliamono pamokslininkas, buvo ne tik paniurėlis, bet ir ironikas. Jei viskas tėra vien vėjo dvelksmas, tuomet visa aprėpanti ironija yra teisingas atsakas į visą bruzdesį – net ir labai bruzdantiems. Kokiu nors požiūriu kone viskas yra komiška. Ironija yra teisingas atsakas į žmogaus klystamumą ir laikinumą. Ironija yra kuklumas. Ironija neskebia didingų teiginių. Ironija psichologizuoja, istorizuoja ir estetizuoja tikėjimą, daro jį nedogmatišką ir nepatetišką, kaip tik todėl jį sykiu modernizuodama ir humanizuodama. Ironija yra laisvė ir teikia laisvę. *Homo ironicus* Thomas Mannas yra didis *homo religiosus*.

Pranešimas perskaitytas 2009 m. liepos 14 d.

Iš vokiečių k. vertė Antanas Gailius